

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Το εθνικό κράτος

Όπως υποστηρίχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, το εθνικό κράτος αποτελεί σχετικά πρόσφατη εξέλιξη. Τα εθνικά κράτη άρχισαν να συγκροτούνται με αφετηρία τις ιδέες των δύο επαναστάσεων, της Αμερικανικής (1775) και της Γαλλικής (1789), αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα και ακόμη και σήμερα αποτελούν τον επικρατέστερο τύπο κράτους. Έχει λεχθεί ότι η συγκρότηση εθνικών κρατών και τα εθνικιστικά κινήματα που τα υποστήριξαν πέρασαν από τρεις διαδοχικές φάσεις: την φάση των κρατών της λατινικής Αμερικής τον δέκατο ένατο αιώνα, την φάση της αυτοδιάθεσης των λαών με βάση τις αρχές της συνθήκης των Βερσαλιών και την φάση της αποαποικιοποίησης.

Τα κράτη αυτής της μορφής έχουν υιοθετήσει την ιδέα της ενσωμάτωσης των ουσιαστικότερων λειτουργιών επιβολής στους ίδιους τους μηχανισμούς του κράτους με βάση το επιτυχημένο πρότυπο των ισχυρών δυναστικών κρατών της Ευρώπης. Θεωρούνται δε από τους πολίτες τους ως η πολιτική έκφραση του έθνους. Οι διαδικασίες συγκρότησης εθνικών κρατών ήσαν ποικίλες: από την επαναστατική αναδιάταξη των ηγετικών κοινωνικών τους στρωμάτων, όπως στη Γαλλία, την απαλλαγή τους από ξένους κυριάρχους με τη δημιουργία νέων κρατών, όπως στην Ιταλία και την Ελλάδα. Σημαδεύονταν δηλαδή κάθε φορά από μείζονες κοινωνικές

ανατροπές, που συνοδεύονταν από πολέμους και επαναστάσεις, εμπειρίες καθοριστικές για την ταυτότητα των πολιτών τους.

Κράτος με τα χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας

Ο βρετανός κοινωνιολόγος Anthony Giddens (1938 -) υποστήριξε ότι τα εθνικά κράτη υπάρχουν μόνο σε αλληλεπίδραση και ανταλλαγή προτύπων με άλλα κράτη και δεν νοούνται έξω από ένα πλαίσιο διεθνούς συστήματος κρατών: "Διεθνείς σχέσεις και εθνικό κράτος γεννήθηκαν ταυτόχρονα." Ο σύγχρονος κόσμος, κατά τον Giddens, έχει διαμορφωθεί από την αλληλεπίδραση καπιταλισμού, εκβιομηχάνισης και του συστήματος εθνικών κρατών. Συνοψίζει δε τα χαρακτηριστικά του κόσμου της νεωτερικότητας στα εξής τέσσερα: αυξημένη επιτήρηση, καπιταλιστική επιχειρηματικότητα, εκβιομηχάνιση και συγκέντρωση του ελέγχου των μέσων άσκησης βίας. Κανένα όμως από τα χαρακτηριστικά αυτά δεν ανάγεται κατ'ανάγκην σε κάποιο από τα άλλα τρία, δηλαδή δεν προκύπτει με απόλυτο τρόπο από αυτά καθώς διαθέτει σχετική αυτονομία.

Η ορολογία

Ο ορισμός του έθνους έχει επιχειρηθεί άπειρες φορές, τόσες όσες και οι διαφορές των σχετικών απόψεων! Εδώ θα επιχειρηθεί μια σύντομη ιστορική προσέγγιση στη σχετική ορολογία.

Η λέξη 'έθνος' έχει μακρά διαδρομή από την απώτερη ελληνική αρχαιότητα. Τα λεξικά την συνδέουν ετυμολογικά με τις λέξεις 'έθος' και 'εσμός', δηλαδή με ένα πλήθος χωρίς δομή. Μπορεί να αντιδιασταλλεί με τη λέξη 'πόλις', όπως το πλήθος αντιδιαστέλλεται με την ιεραρχημένη κοινωνία.¹ Έτσι, έχουμε χρήσεις όπως 'έθνος Αχαιών', 'έθνος λαών', αλλά και 'έθνος ανδρών', 'έθνος γυναικών', 'έθνος ραφωδών', 'έθνος νεκρών' αλλά ακόμη και 'έθνος μελισσών', 'έθνη και εργαστήρια.'

---

1. Την επισήμανση της διάκρισης αυτής οφείλω στην ομότιμη καθηγήτρια της αρχαίας ιστορίας, κυρία Άννα Ραμού.

Η λέξη εξελίχθηκε ώστε να υποδηλώνει πλήθος ανθρώπων με κοινά κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που τους διακρίνουν από άλλα έθνη είτε στις συνειδήσεις των ιδίων, συγκροτώντας ταυτότητες, είτε και στα μάτια των παρατηρητών τους. Ωστόσο, κατά τη νεότερη εποχή, εξελίχθηκε περαιτέρω, ώστε να σημαίνει ειδικότερα κοινότητα ανθρώπων, που διεκδικεί να αποκτήσει -η ήδη έχει επιτύχει- τη δική της ανεξάρτητη *πολιτική έκφραση* μέσα από ρήξη με το παρελθόν. Το προοίμιο του πρώτου ελληνικού επαναστατικού συντάγματος του 1822 υποδηλώνει ακριβώς αυτή την εξελιγμένη, νεότερη και ριζοσπαστική χρήση του όρου:

Το Ελληνικόν έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτατον και απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον δια των νομίμων Παραστατών του, εις Εθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων, την Πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν.

Γύρω όμως από το ζήτημα του ποιός θα ανήκε στη νέα αυτή συλλογικότητα, δηλαδή ποιός θα διαθέτει την ιδιότητα του πολίτη, όπως θα φανεί σε επόμενο κεφάλαιο, υπήρχε διαφωνία ακόμη και ανάμεσα στους πρώτους ιδρυτές της.

Η νέα, πολιτική, χρήση του όρου 'έθνος' μπορεί να δημιουργεί σύγχυση στις συζητήσεις περί έθνους και εθνικισμού. Είναι όμως απλό να διακριθεί από την μη πολιτική χρήση του όρου, δηλαδή με τη σημασία της ομάδας ή κοινότητας με κοινά εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά, για την οποία σήμερα συχνά χρησιμοποιείται ο όρος 'εθνότητα' με αντίστοιχα επίθετα αφ'ενός το 'εθνικός', αφ'ετέρου τον νεολογισμό 'εθνοτικός'.² Επομένως, το νεότερο έθνος είναι πολιτική οντότητα.

---

2. Η επινόηση του όρου εθνοτικός ικανοποιεί, για τους χρήστες του, την ανάγκη διάκρισης μεταξύ των όρων national και ethnic στις ευρωπαϊκές γλώσσες.

Θεωρίες περί έθνους και εθνικισμού

Όπως επισήμανε ο βρετανός ανθρωπολόγος Ernest Gellner (1925-1995), ο εθνικισμός βασίζεται στην πολιτική αρχή ότι το κράτος και το έθνος πρέπει να συμπίπτουν. Η αφετηρία της σύγχρονης συζήτησης για την προέλευση του εθνικιστικού φαινομένου ανάγεται στην περίοδο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, στη σκιά δηλαδή του παραλογισμού, που είχαν πυροδοτήσει οι ευρωπαϊκοί εθνικισμοί του εικοστού αιώνα, και της ανάγκης για ερμηνεία του.

Από το μεγάλο εύρος της σχετικής βιβλιογραφίας, άλλοι ερευνητές έχουν τονίσει την προτεραιότητα των κοινωνικών και άλλοι των πολιτικών αιτίων του φαινομένου. Ανάμεσα στους πρώτους, ξεχωριστή επιρροή άσκησαν οι απόψεις του αμερικανού κοινωνιολόγου Karl Deutsch (1912-1992), ο οποίος συνέδεσε τη συγκρότηση των εθνών και εθνικών συνειδήσεων με τη συγκρότηση, τα όρια και την αποτελεσματικότητα κοινών συστημάτων επικοινωνίας και κοινωνικής μάθησης στο βιβλίο του *Nationalism and Social Communication*, (Cambridge, Mass. 1953).

Στη συνέχεια, κατά την περίοδο της αποικιοποίησης και της ανάδυσης νέων, μη ευρωπαϊκών, εθνικών διεκδικήσεων, αλλά και περίοδο της διάψευσης των διεθνιστικών προσδοκιών των κομμουνιστικών κρατών, τα ερωτήματα και οι αναλύσεις με βάση τον κοινωνικό ρόλο της επικοινωνίας διευρύνθηκαν. Δύο από τους σημαντικότερους αναλυτές του φαινομένου του εθνικισμού είναι ο βρετανός κοινωνιολόγος Benedict Anderson (1936 -) και ο Ernest Gellner. Το έργο τους και οι όροι που χρησιμοποίησαν στις αναλύσεις τους οι δύο αυτοί συγγραφείς άφησαν καθοριστικά ίχνη στη μετέπειτα σχετική συζήτηση. Με την ταυτόχρονη κυκλοφορία των βιβλίων τους το 1983 εισήγαγαν στη μελέτη του εθνικισμού αυτό που αργότερα αποκλήθηκε το 'νεοτερικό παράδειγμα'.

Στο βιβλίο του *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού* [Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (πρώτη έκδοση: 1983)], ο Anderson διακρίνει τις πραγματικές κοινότητες, δηλαδή εκείνες των οποίων τα μέλη γνωρίζονται προσωπικά μεταξύ τους, από τις ευρύτερες κοινότητες, συχνά εκατομμυρίων ανθρώπων, που συγκροτούνται μέσα στη σκέψη, το φαντασιακό, των μελών τους. Το ιστορικό ερώτημα των μηχανισμών συγκρότησης τέτοιων κοινοτήτων οδηγεί τον Anderson να εξετάσει το ρόλο της έντυπης επικοινωνίας. Ο *έντυπος καπιταλισμός*, όπως ονόμασε ο Anderson συνολικά την κοινωνική αυτή δυναμική, βιομηχανοποίησε την παραγωγή του εντύπου σε μαζική κλίμακα, τυποποίησε τις γλώσσες μέσα σε συνεκτικές γεωγραφικές ζώνες και δημιούργησε συνειδήσεις του ανήκειν σε αντίστοιχες, διακριτές εθνοπολιτισμικές κοινότητες. Όπως γράφει,

Οι έντυπες γλώσσες έθεσαν τις βάσεις για τις εθνικές συνειδήσεις με τρεις διακριτούς τρόπους. Πρώτα και κύρια, δημιούργησαν ενοποιημένα πεδία ανταλλαγών και επικοινωνίας ανάμεσα στα λατινικά και την ομιλούμενη δημώδη γλώσσα. ...

Δεύτερον ο έντυπος καπιταλισμός προσέδωσε στη γλώσσα μια νέα στερεότητα, που μακροπρόθεσμα συνέβαλε στη δημιουργία μιας εικόνας αρχαιότητας, η οποία υπήρξε κεντρικής σημασίας για την υποκειμενική ιδέα του έθνους. ...

Τρίτον, ο έντυπος καπιταλισμός δημιούργησε γλώσσες ισχύος διαφορετικές από τις παλαιότερες δημώδεις γλώσσες της διοίκησης. ..." (Anderson, 44)

Με όχημα τις εφημερίδες και το μυθιστόρημα του δέκατου ένατου αιώνα αυτή η συνείδηση του ανήκειν παρήγαγε την εμπειρία ενός συγχρονικού παρόντος μιας κοινότητας που τα μέλη της διάβαζαν τα ίδια αναγνώσματα, μοιράζονταν κοινά

πολιτιστικά χαρακτηριστικά και έχτισαν κοινές προσδοκίες για το μέλλον της νέας τους συλλογικότητας αλλά και κοινή παράδοση με συστατικά από το παρελθόν. Και παρακάτω συνοψίζει λέγοντας ότι: "η επίπτωση του καπιταλισμού και της τεχνολογίας του τύπου πάνω στη μοιραία ποικιλομορφία των ανθρώπινων γλωσσών δημιούργησε τη δυνατότητα νέας μορφής φαντασιακής κοινότητας, η οποία στη βασική της μορφολογία έθεσε το θεμέλιο του νεοτερικού κράτους." Ο ρόλος των φιλολόγων και λεξικογράφων του δέκατου ένατου αιώνα στην ανασύσταση ενός γλωσσικού παρελθόντος ήταν κεντρικός για τη συγγραφή μιας ανάστροφης ιστορίας του έθνους, που θα ακολουθούσε γραμμικά το νήμα από το παρόν έως τις πηγές του παρελθόντος.

Ο Anderson ξεκινά με τα παραδείγματα των επαναστάσεων της αμερικανικής ηπείρου, όπου οι τοπικές ηγεσίες, οι *Κρεολοί πρωτοπόροι*, όπως τους αποκαλεί, πέτυχαν να διαδώσουν το μήνυμα της πολιτικής χειραφέτησης από τα ευρωπαϊκά μητροπολιτικά κράτη, συγκεκριμένα από τη Βρετανία και την Ισπανία, και τους ηγεμόνες τους. Η ίδια ιδέα, αυτή της χειραφέτησης, πυροδότησε στη συνέχεια, και συνεχίζει να πυροδοτεί, τις διεκδικήσεις των κατά τόπους ανερχόμενων ηγετικών κοινωνικών στρωμάτων. Στην πορεία το πρότυπο αυτό έγινε αντικείμενο μίμησης από λαϊκά κοινωνικά στρώματα σε εθνικιστικά κινήματα βάσης αλλά και από τις ίδιες τις κρατικές ηγεσίες με την οργάνωση και επιβολή μορφών "επίσημου εθνικισμού" από τα πάνω.

Πέρα από το σχολείο, ο Anderson προσέθεσε στο παραπάνω σχήμα ορισμένες λειτουργίες και εργαλεία, με βάση τα οποία το εθνικό κράτος οικοδομείται και συντηρείται στις συνειδήσεις των πολιτών του: τις απογραφές, τους χάρτες, τα μουσεία και, τέλος, τη διαχείριση της μνήμης των συλλογικών τραυμάτων. Είναι επομένως σαφές ότι σύμφωνα με τον Anderson το έθνος και ο εθνικισμός συγκροτούνται στο πεδίο του πολιτισμικού.

Για τον Ernest Gellner "ο εθνικισμός είναι θεωρία πολιτικής νομιμοποίησης, που απαιτεί τα εθνοπολιτισμικά σύνορα να συμπίπτουν με τα πολιτικά" με τρόπο ώστε αυτά τα σύνορα να μη διαχωρίζουν τις ηγεσίες από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Ούτως ή άλλως, όπως γράφει, "η εθνικότητα δεν είναι εγγενής ιδιότητα του ανθρώπου, παρόλο που σήμερα μοιάζει σαν να είναι." Η επικοινωνία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο και στην ανάλυση του Gellner. Σ'αυτήν έχουν κεντρική σημασία όροι, όπως ο καταμερισμός της εργασίας και η κοινωνική κινητικότητα, δηλαδή η δυνατότητα να μεταβεί κανείς από μια κοινωνική τάξη σε άλλη, καθώς και η έννοια της *υψηλής κουλτούρας* (high culture).

Συγκεκριμένα, ο Gellner μιλάει για δύο διαδοχικούς κόσμους, της αγροτικής κοινωνίας αφ'ενός και της κοινωνίας της βιομηχανικής εποχής αφ'ετέρου. Στην πρώτη οι άνθρωποι ζούσαν σε αγροτικές κοινότητες, απομονωμένοι επικοινωνιακά μέσα σε έναν κατακερματισμένο ευρωπαϊκό χώρο, ενώ τα ηγετικά στρώματα περιλάμβαναν μικρό αριθμό μελών μιας δικαιοδικής, στρατιωτικής ή εκκλησιαστικής ελίτ, εξειδικευμένης στην εγγραμματοσύνη. Το εγγράμματο αυτό στρώμα στη δυτική Ευρώπη όριζε μια κοινή λατινόγλωσση *υψηλή κουλτούρα*. Σε αυτό το πλαίσιο η κοινωνική κινητικότητα ήταν ελάχιστη και εξασφαλιζόταν μόνο με συμμετοχή στην υψηλή κουλτούρα της εποχής. Αντίθετα στον αγροτικό κόσμο η επικοινωνία περιοριζόταν στα στενά γεωγραφικά όρια κάθε τοπικής γλώσσας ή ιδιώματος.

Οι αλλαγές των κοινωνικών συνθηκών στις βιομηχανικές κοινωνίες ανέτρεψαν την παραδοσιακή τάξη των αγροτικών κοινωνιών. Οι νέες οικονομικές δομές απαιτούσαν αυξημένη, εγγράμματη εργατική δύναμη, που να επικοινωνεί με τυποποιημένη γλώσσα κατανοητή από όλους με τον ίδιο τρόπο, τρόπο που μόνο ένα κρατικά ελεγχόμενο εκπαιδευτικό σύστημα μπορούσε να εξασφαλίσει. Έτσι κατασκευάστηκε η νέα, εκτεταμένη και ομοιογενής, εθνική υψηλή κουλτούρα, η μόνη που διέθετε νομιμοποίηση. Αντίστοιχα, η κατάλληλη πολιτική εξουσία θα ήταν

μόνο εκείνη που θα είχε το μέγεθος να στηρίξει ένα τέτοιο εκπαιδευτικό μηχανισμό. Κατά συνέπεια, για τον Gellner, εφόσον το κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα ήταν εκείνο που δημιουργούσε την κοινή υψηλή κουλτούρα του νεοτερικού έθνους, το κράτος ήταν ο δημιουργός του έθνους. Η άποψη αυτή προκάλεσε έντονες διαφωνίες. Συνδέοντας τον εθνικισμό με τη βιομηχανική εποχή ο Gellner τονίζει τη σχέση των δύο με τη νεοτερικότητα.

Βιβλιογραφία

Anderson, B. *Φαντασιακές κοινότητες*. Αθήνα: Νεφέλη, 1997 <1983>.

Gellner, E. *Έθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992 <1983>.

Kitromilides, P. M. "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans." *European History Quarterly*, 19:2 (April 1989) 149-192.

Peckham, R. S. *National Histories, Natural States: Nationalism and the Politics of Place in Greece*. Λονδίνο: I.B. Tauris, 2001.

Λιάκος, Α. *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*. Αθήνα: Πόλις, 2005.

Σκοπετέα, Έλ λη. *Το 'πρότυπο βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδέα. Όψ εις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 - 1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.